

БАЛАЗІЮК В.Н., МИХАЛЬЧЕНКО В.П.,
РАРАНСЬКИЙ М.Д., КУРЕК І.Г.

ПРУЖНІ МОДУЛІ ДІАРСЕНІДУ ЦИНКА В ІНТЕРВАЛІ ТЕМПЕРАТУР 83, 303 К

Імпульсним ультразвуковим методом виміряні температурні залежності швидкостей розповсюдження пружних хвиль в монокристалах діарсеніду цинка (моноклінна сингонія, просторова група $P2_1/c$) в інтервалі 83÷303К. Розраховані пружні модулі $C_{ij}(T)$, пружні податливості $S_{ij}(T)$, модулі Юнга $E_i(T)$, лінійна χ_i і об'ємна χ_v стисливості, коефіцієнт всестороннього стискування $K(T)$ виявились лінійними функціями температури, що дало можливість визначити величини їх логарифмічних похідних. Коротко обговорені питання про анізотропію пружності і характер хімічних зв'язків в кристалічній ґратці діарсеніду цинка, виходячи з відхилень від співвідношень Коші g_{kk} .

Діарсенід цинка відноситься до групи н/п сполук A^2B^5 і кристалізується в моноклінній сингонії, просторова група $P2_1/c$ [1]. Як показано в [2], особливістю діарсеніду цинка є наявність, поряд з існуванням зв'язків цинк-миш'як, взаємодії між атомами миш'яку, які утворюють між собою зигзагоподібні ланцюги. Внаслідок цього, слід чекати суттєвої анізотропії фізичних властивостей і, особливо, пружних властивостей по аналогії з арсенідом цинка [3]. Монокристали $ZnAs_2$ вирощені методом направленої кристалізації із розчину по методу Бріджмена. Степінь монокристалічності і структурна досконалість зразків перевірялась традиційними рентгенопографічними методами.

Швидкості розповсюдження пружних хвиль V_i та їх температурні залежності $V_i(T)$ ($i=1\div 18$) вимірювались ультра-

звуковим імпульсним методом з дискретною затримкою в інтервалі 83÷303 К через кожні 10 К. Охолодження зразків здійснювалось в струмені парів азоту. Температура вимірювалась мідь-константановими термопарами з точністю 1 К. Датчиками ультразвукових хвиль (УЗ) використовувались кварцеві перетворювачі Х та Y зрізів з власними частотами 10 МГц. Густина зразків визначалась з рентгенівських даних [4], а також методом гідростатичного зважування. Вона виявилась рівною 5,145 г/см³, що добре узгоджується з літературними даними [5]. В роботі [6] показано, що максимальна жорсткість зв'язку спостерігається в напрямку [001] і мінімальна - в [100], оскільки $C_{33} > C_{22} > C_{11}$; $E_{001} > E_{010} > E_{100}$ і, відповідно, $S_{33} < S_{22} < S_{11}$. Числові значення C_{ij} дозволили оцінити характер хімічного зв'язку в решітці ZnAs₂, виходячи із відхилень від співвідношень Коші [7]: $q_{11}=7,72$; $q_{22}=2,67$; $q_{33}=-8,98$; $q_{44}=10,78$ (в одиницях ГПа). Згідно [7], слід чекати чітко вираженого ковалентного зв'язку вздовж напрямку [001] і послаблення його в [010] та в [100].

В таблиці 1 приведені швидкості розповсюдження УЗ хвиль в досліджуваному інтервалі температур (в одиницях 10³ м/с), які необхідні для визначення всіх незалежних компонент тензора пружних модулів $C_{ij}(T)$ діарсеніду цинка. Похибка вимірювання $V_i(T)$ складала величину не більше 0,5%. Зміна густини і розмірів зразків, визваних термічним розширенням, враховувалась шляхом внесення відповідних поправок, використовуючи дані роботи [4].

Таблиця 1.

	T, K							
	83	103	143	183	223	263	283	303
V ₁	4,371	4,365	4,354	4,343	4,332	4,321	4,316	4,310
V ₂	2,842	2,839	2,831	2,824	2,817	2,809	2,806	2,801
V ₃	2,764	2,761	2,754	2,747	2,741	2,734	2,731	2,728
V ₄	4,528	4,521	4,509	4,497	4,484	4,472	4,466	4,461
V ₅	2,833	2,830	2,822	2,814	2,806	2,798	2,794	2,790
V ₆	2,051	2,048	2,041	2,034	2,028	2,021	2,018	2,015

V ₇	4,745	4,739	4,728	4,717	4,705	4,694	4,689	4,683
V ₈	2,043	2,039	2,033	2,027	2,020	2,014	2,011	2,008
V ₉	2,755	2,752	2,745	2,739	2,733	2,726	2,723	2,721
V ₁₀	4,648	4,642	4,629	4,617	4,604	4,591	4,585	4,578
V ₁₁	2,456	2,451	2,441	2,432	2,423	2,413	2,409	2,404
V ₁₂	2,520	2,516	2,509	2,501	2,494	2,486	2,483	2,479
V ₁₃	4,700	4,694	4,682	4,670	4,657	4,645	4,639	4,633
V ₁₄	2,442	2,439	2,433	2,426	2,420	2,414	2,410	2,407
V ₁₅	2,498	2,494	2,487	2,479	2,471	2,465	2,461	2,457
V ₁₆	4,210	4,205	4,193	4,180	4,170	4,159	4,153	4,146
V ₁₇	2,920	2,916	2,909	2,902	2,894	2,887	2,883	2,879
V ₁₈	2,700	2,696	2,687	2,677	2,688	2,659	2,654	2,650

З таблиці слідує, що залежності $V_i(T)$ в границях точності експерименту - лінійні. Кутові коефіцієнти $\Delta V_i/\Delta T$ (для квазі-поздовжніх і квазіпоперечних хвиль в загальному випадку), відповідно, мало відрізняються між собою, що свідчить про незначну зміну анізотропії пружних властивостей діарсеніду цинка в досліджуваному інтервалі температур. Температурні залежності $C_{ij}(T)$ і $S_{ij}(T)$, в межах точності експерименту, являються лінійними, що дає можливість визначити величини логарифмічних похідних по температурі всіх параметрів пружності діарсеніду цинка: C_{ij} , S_{ij} , модуля Юнга E_i , лінійної χ_i і об'ємної χ_v стисливостей, модуля всестороннього стискування K , а також відхилень від співвідношень Коші g_{kk} , числові значення яких зведені в таблицю 2 (абсолютні значення вище згаданих параметрів при кімнатній температурі і помилки визначення C_{ij} приведені в [7]).

Аналіз цих результатів дає можливість побачити тенденцію до посилення сил зв'язку в головних кристалофізичних напрямках з пониженням температури. Максимальна жорсткість зв'язку проявляється в напрямку [010] і мінімальна - в [001] так як $d/dT(\ln C_{22}) > d/dT(\ln C_{11}) > d/dT(\ln C_{33})$ і відповідно $d/dT(\ln S_{33}) > d/dT(\ln S_{11}) > d/dT(\ln S_{22})$.

Таблиця 2.

ij	d/dT(lnC _{ij})	d/dT(lnS _{ij})	d/dT(lnM _{ij})
11	-0,128	0,166	E ₁ =-0,169
22	-0,138	0,049	E ₂ =-0,169
33	-0,119	0,187	E ₃ =-0,194
44	-0,162	0,160	χ ₁ = 0,161
55	-0,123	0,460	χ ₂ =- 0,01
66	-0,131	0,129	χ ₃ =-0,355
12	0,029	-0,117	χ _V =-0,355
13	0,020	-0,232	K=-0,329
15	-0,135	0,349	
23	0,434	-0,574	g ₁₁ =C ₂₃ -C ₄₄ =-2,04
25	-0,245	0,210	g ₂₂ =C ₁₃ -C ₅₅ =-1,73
35	0,319	-0,317	g ₂₂ =C ₁₂ -C ₆₆ =0,69
46	-0,135	0,349	g ₄₄ =C ₂₅ -C ₄₆ =-2.08

З іншого боку, відхилення від співвідношень Коші g_{kk} в напрямках [100] і [010] від'ємні і, згідно [6], зниження температури приводить до підсилення ковалентного зв'язку в цих напрямках. Аномальне поведіння модулів $C_{35}(T)$, $C_{23}(T)$ і $C_{13}(T)$, для яких, відповідно, $d/dT(\ln C_{ij}) > 0$, в загальному випадку не суперечить теорії температурної залежності модулів пружності [7]. Воно свідчить про те, що із зниженням температури в ґратці діасеніду цинка має місце пом'якшення деяких акустичних мод, що і може бути причиною незначної анізотропії пружності даного кристалу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Fleet M.E. The crystal structure of ZnAs₂ // Acta Cryst.-1974.-**B30**.- P.122-126.
2. Маренкин С.Ф., Пищиков Д.И., Лазарев В.Г. Анизотропия электрических и термоэлектрических свойств монокристаллов диарсенида цинка // Докл. АН СССР. Неорганические материалы.-1989.-**25**, №6.-С.905-907.

3. Угай Я.Ф., Зюбина Т.А. Получение и исследование некоторых электрических свойств монокристаллов арсенидов цинка // Докл. АН СССР. Неорганические материалы.-1966.-2, №1.-С.9-16.
4. О температурной зависимости рентгеновских интерференций монокристаллов диарсенида цинка / Балазюк В.Н., Богачев Г.Ю., Михальченко В.П. и др. // ФТТ.-1993.-35, №10.-С.2845-2847.
5. Глазов В.М., Касимова М.К. Плотность арсенидов цинка и кадмия в твердом и жидком состоянии и объемные изменения при их плавлении // Докл. АН СССР.-1968.-183.-С.141-143.
6. Упругие модули диарсенида цинка / Балазюк В.Н., Богачев Г.Ю., Михальченко В.П. и др. // ФТТ.-1991.-33, №9.-С.2777-2779.
7. Haussuhl S. Die Abweichungen von den Cauchy-Relationen // Phys. Kondens.-1967.-6.-P.181-192.
8. Лейбфрид Г., Людвиг В. Теория ангармонических эффектов в кристаллах.-М.: ИЛ, 1963.-280 с.

SUMMARY

BALAZIUK V.N., MIHCALCHENKO V.P.,
RARANSKY N.D., KUREK I.G.

THE ELASTIC PROPERTIES OF $ZnAs_2$ IN TEMPERATURE RENGЕ OF 83, 303K

The temperature dependences of the velocities of elastic waves V_i ($i=1+18$) in monocrystals $ZnAs_2$ (monoclinic singony, space group $P2_1/c$) ware measured by means the puls-echo overlap tehniqe in temperature range of 83+303 K. Elastic stefnes moduli $C_{ij}(T)$, compliances $S_{ij}(T)$, Yong $E_i(T)$ and bulk $K(T)$ moduls, lineare $\chi_i(T)$ and volumetric $\chi_v(T)$ exhibit liniar temperatures dependces. It has given an opportunity to determine sizes their logarithmic derivative. Some questions about elastic anisotropy and chemical bands character in $ZnAs_2$ crystal lattice using Cauchy ratio are briefly discussed.